

Fakta om Tøndermarsk Initiativet

Budget:

Samlet budget: 210,9 millioner kr.

Heraf kommer 111,3 millioner kr. fra Tønder kommune. Realdania har bevilget 65 millioner kr., og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal bidrager med 25 millioner kr. Fra andre fonde forventes yderligere 9,6 millioner kr.

Pengene skal bruges i perioden 2016-2021. Tilgangen er, at turisme og fødevarerområdet skal styrkes, så der skabes en varig effekt i området, og at der derefter ikke er behov for ekstern finansiering.

Hvad skal pengene bruges til?

- 1) **Fysisk opgradering af Højer.** Torvet i Højer er det naturlige afsæt for ture i Tøndermarsken. Det vil betyde, at de relevante servicefunktioner bliver placeret på Torvet. Desuden er der behov for, at byen får et fysisk løft – det gælder ikke mindst nogle af byens bevaringsværdige og fredede bygninger. Byen skal fremstå som et velbevaret, autentisk og levende lokalsamfund.
- 2) **Nye stier, ruter og skilte** skal forbedre besøgendes adgang til Tøndermarsken, beskytte naturen og give området gæster viden om området kultur-, natur- og fugleliv.
- 3) **Erhvervsudvikling:** Fokus på at styrke turismeerhvervet blandt andet ved at udvikle netværk, strategier og fælles branding og markedsføring på tværs af brancher. Formålet er at styrke turismen - herunder en række unikke egenspecifikke produkter indenfor fødevarer.
- 4) **Klimatilpasning:** Klimaændringer og forhøjet vandstand betyder, at det ikke længere er nok at bygge diger langs Vidå. Derfor ønsker kommunen en samlet plan for klimatilpasning langs åen. Indsatsen skal samtidig styrke de rekreative og naturmæssige kvaliteter. Der skal etableres nye søer/vådområder både ude i marsken, syd for Højer by og i Tønder midtby, hvor indsatsen skal gå hånd i hånd med initiativerne i Midtbyplanen om Skibbroen.
- 5) Og så er der afsat penge til at styrke **organiseringen og den lokale forankring**. Den lokale involvering skal bære udviklingen. Derfor er området erhvervs-, turist- og lokalforeningers involvering helt afgørende. Der er et tæt samarbejde med bl.a. Højer Lokalforsamling, Rømø-Tønder Turistforening, Tønder Erhvervsråd og Dansk Kyst- og Naturturisme, Nationalpark Vadehavet og Schackenborg Fonden. Det lokale erhvervsliv og andre kræfter skal også være med til definere en række af de konkrete projekter, der skal i gang i løbet af de kommende fem år.

Hvorfor gør vi det?

Visionen er, at Tøndermarsken bliver et område, det er attraktivt at besøge, bo og arbejde i.

- **Tøndermarsken er unik:** Dens lige findes ikke andre steder i verden. Vi skal arbejde sammen for at bevare, beskytte og benytte dette uvurderlige kulturlandskab.
- **Tøndermarsken har potentiale for oplevelse:** Et landskab af vandløb, sluser og diger skabt af mennesker gennem århundreder; danske, tyske og frisiske bygningsperler og

lokale fødevarer kan give turister og besøgende en helt speciel oplevelse. Det er det lokale potentiale er afsæt for at skabe udvikling.

- **Tøndermarsken har brug for et løft:** Turister søger kvalitet. Det vil sige, at de udover naturoplevelser også har brug for at kunne spise godt og opleve en by (Højer) med liv. Det vil også øge livskvaliteten for områdets beboere. Turister i Tønder-området bruger i gennemsnit 454 kroner om dagen. Lands gennemsnittet er 598 kroner om dagen. Der er altså et potentiale for at give turister flere tilbud.
- **Tøndermarsken engagerer lokale kræfter:** Tønder Kommune og andre lokale kræfter har været den afgørende drivkraft. Der er et stort engagement, der kan og vil drive initiativet videre også udover den fem-årige periode.
- **Tøndermarsken er også påvirket af klimaændringer:** Klimaforandringerne har betydet, at havvandsstanden er forhøjet. Derfor er det ikke længere nok at bygge diger. For at undgå oversvømmelser, er det vigtigt at håndtere overfladevand i byerne og etablere reservoir-kapacitet langs Vidåen.
- **Tøndermarsken er et fælles ansvar:** Tøndermarsken er som en del af Vadehavet optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Vi kan ikke overlade det til Tønder alene at beskytte og udbrede kendskabet til et af verdens mest anerkendte naturområder.
- **Tøndermarsken er udfordret** – Tønder Kommune har gennem de seneste 10 år oplevet stor fraflytning og tab af arbejdspladser samt forfald af bygningskulturelle værdier.

Hvornår gør vi det?

Initiativet løber over fem år.

Nu er første skridt taget med bevilling af pengene. Det er sket på baggrund af en grundig forundersøgelse af potentialet. Da lokal involvering er en afgørende forudsætning, skal mange konkrete projekter udføres i samarbejde med lokale foreninger, erhvervsliv og turismeorganisationer. Derfor kan det være svært konkret at beskrive enkeltprojekter.

I efteråret planlægger vi et borgerarrangement, hvor vi indbyder til idéudvikling med borgere, foreninger, erhvervsliv og andre interesserede.

En del af forundersøgelsen er "Potentialeplan for Tøndermarsken", der er udarbejdet af konsulentfirmaet Dansk Bygningsarv. Den viser, at der er mange og gode muligheder for en positiv udvikling af området. Her er et udpluk af potentialeplanens anbefalinger og ideer. Da den lokale involvering er afgørende, er det vigtigt at understrege, at det er netop ideer og anbefalinger og ikke besluttede initiativer.

- Flere og bedre overnatningsmuligheder
- Opkvalificer og prioriter den unikke bygningsarv
- Fremhæv Højer for dens kunsthåndværk og bygningsarv
- Sats på sønderjyske fødevarertraditioner og
- Opkvalificering/udbygning af udstilling om Tøndermarsken
- Madmarked med lokale produkter
- Rundvisning hos lokale fødevarerproducenter

- Skab bedre adgangsforhold til naturoplevelser
- Tema-cykelture til værftsgårde
- Tosproget skiltning
- Markedsføring i Tyskland
- Guidede ture i marsken

Hvem er Tønder Kommunes samarbejdspartnere?

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal:

Fonden er blandt de største i Danmark og favner både meget omkostningstunge projekter og gode ideer, der kræver mindre støtte. Størrelsen af det samlede bevilgede beløb kan variere fra år til år. Mange store bevillinger er gået til hovedstadsområdet, men geografisk bredde er også et mål, og Fonden støtter projekter i hele Danmark samt i Sydslesvig, i Grønland og på Færøerne. Sit lange navn har Fonden efter skibsreder A.P. Møller og hans amerikanske hustru, Chastine Mc-Kinney Møller.

Realdania:

Realdania er en forening, der driver filantropisk virksomhed, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø – det vil sige byen, byggeriet og bygningsarven. Realdania arbejder blandt andet for, at Danmarks yderområder også i fremtiden er attraktive steder at bo, drive erhverv og være turist.

Fakta om Tøndermarsk Initiativet

Budget:

Samlet budget: 210,9 millioner kr.

Heraf kommer 111,3 millioner kr. fra Tønder kommune. Realdania har bevilget 65 millioner kr., og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal bidrager med 25 millioner kr. Fra andre fonde forventes yderligere 9,6 millioner kr.

Pengene skal bruges i perioden 2016-2021. Tilgangen er, at turisme og fødevarerområdet skal styrkes, så der skabes en varig effekt i området, og at der derefter ikke er behov for ekstern finansiering.

Hvad skal pengene bruges til?

- 1) **Fysisk opgradering af Højer.** Torvet i Højer er det naturlige afsæt for ture i Tøndermarsken. Det vil betyde, at de relevante servicefunktioner bliver placeret på Torvet. Desuden er der behov for, at byen får et fysisk løft – det gælder ikke mindst nogle af byens bevaringsværdige og fredede bygninger. Byen skal fremstå som et velbevaret, autentisk og levende lokalsamfund.
- 2) **Nye stier, ruter og skilte** skal forbedre besøgendes adgang til Tøndermarsken, beskytte naturen og give området gæster viden om området kultur-, natur- og fugleliv.
- 3) **Erhvervsudvikling:** Fokus på at styrke turismeerhvervet blandt andet ved at udvikle netværk, strategier og fælles branding og markedsføring på tværs af brancher. Formålet er at styrke turismen - herunder en række unikke egnesspecifikke produkter indenfor fødevarer.
- 4) **Klimatilpasning:** Klimaændringer og forhøjet vandstand betyder, at det ikke længere er nok at bygge diger langs Vidå. Derfor ønsker kommunen en samlet plan for klimatilpasning langs åen. Indsatsen skal samtidig styrke de rekreative og naturmæssige kvaliteter. Der skal etableres nye søer/vådområder både ude i marsken, syd for Højer by og i Tønder midtby, hvor indsatsen skal gå hånd i hånd med initiativerne i Midtbyplanen om Skibbroen.
- 5) Og så er der afsat penge til at styrke **organiseringen og den lokale forankring**. Den lokale involvering skal bære udviklingen. Derfor er området erhvervs-, turist- og lokalforeningers involvering helt afgørende. Der er et tæt samarbejde med bl.a. Højer Lokalforsamling, Rømø-Tønder Turistforening, Tønder Erhvervsråd og Dansk Kyst- og Naturturisme, Nationalpark Vadehavet og Schackenborg Fonden. Det lokale erhvervsliv og andre kræfter skal også være med til definere en række af de konkrete projekter, der skal i gang i løbet af de kommende fem år.

Hvorfor gør vi det?

Visionen er, at Tøndermarsken bliver et område, det er attraktivt at besøge, bo og arbejde i.

- **Tøndermarsken er unik:** Dens lige findes ikke andre steder i verden. Vi skal arbejde sammen for at bevare, beskytte og benytte dette uvurderlige kulturlandskab.
- **Tøndermarsken har potentiale for oplevelse:** Et landskab af vandløb, sluser og diger skabt af mennesker gennem århundreder; danske, tyske og frisiske bygningsperler og

lokale fødevarer kan give turister og besøgende en helt speciel oplevelse. Det er det lokale potentiale er afsæt for at skabe udvikling.

- **Tøndermarsken har brug for et løft:** Turister søger kvalitet. Det vil sige, at de udover naturoplevelser også har brug for at kunne spise godt og opleve en by (Højer) med liv. Det vil også øge livskvaliteten for områdets beboere. Turister i Tønder-området bruger i gennemsnit 454 kroner om dagen. Lands gennemsnittet er 598 kroner om dagen. Der er altså et potentiale for at give turister flere tilbud.
- **Tøndermarsken engagerer lokale kræfter:** Tønder Kommune og andre lokale kræfter har været den afgørende drivkraft. Der er et stort engagement, der kan og vil drive initiativet videre også udover den fem-årige periode.
- **Tøndermarsken er også påvirket af klimaændringer:** Klimaforandringerne har betydet, at havvandsstanden er forhøjet. Derfor er det ikke længere nok at bygge diger. For at undgå oversvømmelser, er det vigtigt at håndtere overfladevand i byerne og etablere reservoir-kapacitet langs Vidåen.
- **Tøndermarsken er et fælles ansvar:** Tøndermarsken er som en del af Vadehavet optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Vi kan ikke overlade det til Tønder alene at beskytte og udbrede kendskabet til et af verdens mest anerkendte naturområder.
- **Tøndermarsken er udfordret** – Tønder Kommune har gennem de seneste 10 år oplevet stor fraflytning og tab af arbejdspladser samt forfald af bygningskulturelle værdier.

Hvornår gør vi det?

Initiativet løber over fem år.

Nu er første skridt taget med bevilling af pengene. Det er sket på baggrund af en grundig forundersøgelse af potentialet. Da lokal involvering er en afgørende forudsætning, skal mange konkrete projekter udføres i samarbejde med lokale foreninger, erhvervsliv og turismeorganisationer. Derfor kan det være svært konkret at beskrive enkeltprojekter.

I efteråret planlægger vi et borgerarrangement, hvor vi indbyder til idéudvikling med borgere, foreninger, erhvervsliv og andre interesserede.

En del af forundersøgelsen er "Potentialeplan for Tøndermarsken", der er udarbejdet af konsulentfirmaet Dansk Bygningsarv. Den viser, at der er mange og gode muligheder for en positiv udvikling af området. Her er et udpluk af potentialeplanens anbefalinger og ideer. Da den lokale involvering er afgørende, er det vigtigt at understrege, at det er netop ideer og anbefalinger og ikke besluttede initiativer.

- Flere og bedre overnatningsmuligheder
- Opkvalificer og prioriter den unikke bygningsarv
- Fremhæv Højer for dens kunsthåndværk og bygningsarv
- Sats på sønderjyske fødevarertraditioner og
- Opkvalificering/udbygning af udstilling om Tøndermarsken
- Madmarked med lokale produkter
- Rundvisning hos lokale fødevarerproducenter

- Skab bedre adgangsforhold til naturoplevelser
- Tema-cykelture til værftsgårde
- Tosproget skiltning
- Markedsføring i Tyskland
- Guidede ture i marsken

Hvem er Tønder Kommunes samarbejdspartnere?

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal:

Fonden er blandt de største i Danmark og favner både meget omkostningstunge projekter og gode ideer, der kræver mindre støtte. Størrelsen af det samlede bevilgede beløb kan variere fra år til år. Mange store bevillinger er gået til hovedstadsområdet, men geografisk bredde er også et mål, og Fonden støtter projekter i hele Danmark samt i Sydslesvig, i Grønland og på Færøerne. Sit lange navn har Fonden efter skibsreder A.P. Møller og hans amerikanske hustru, Chastine Mc-Kinney Møller.

Realdania:

Realdania er en forening, der driver filantropisk virksomhed, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø – det vil sige byen, byggeriet og bygningsarven. Realdania arbejder blandt andet for, at Danmarks yderområder også i fremtiden er attraktive steder at bo, drive erhverv og være turist.

Fakta om Tøndermarsk Initiativet

Budget:

Samlet budget: 210,9 millioner kr.

Heraf kommer 111,3 millioner kr. fra Tønder kommune. Realdania har bevilget 65 millioner kr., og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal bidrager med 25 millioner kr. Fra andre fonde forventes yderligere 9,6 millioner kr.

Pengene skal bruges i perioden 2016-2021. Tilgangen er, at turisme og fødevarerområdet skal styrkes, så der skabes en varig effekt i området, og at der derefter ikke er behov for ekstern finansiering.

Hvad skal pengene bruges til?

- 1) **Fysisk opgradering af Højer.** Torvet i Højer er det naturlige afsæt for ture i Tøndermarsken. Det vil betyde, at de relevante servicefunktioner bliver placeret på Torvet. Desuden er der behov for, at byen får et fysisk løft – det gælder ikke mindst nogle af byens bevaringsværdige og fredede bygninger. Byen skal fremstå som et velbevaret, autentisk og levende lokalsamfund.
- 2) **Nye stier, ruter og skilte** skal forbedre besøgendes adgang til Tøndermarsken, beskytte naturen og give området gæster viden om området kultur-, natur- og fugleliv.
- 3) **Erhvervsudvikling:** Fokus på at styrke turismeerhvervet blandt andet ved at udvikle netværk, strategier og fælles branding og markedsføring på tværs af brancher. Formålet er at styrke turismen - herunder en række unikke egenspecifikke produkter indenfor fødevarer.
- 4) **Klimatilpasning:** Klimaændringer og forhøjet vandstand betyder, at det ikke længere er nok at bygge diger langs Vidå. Derfor ønsker kommunen en samlet plan for klimatilpasning langs åen. Indsatsen skal samtidig styrke de rekreative og naturmæssige kvaliteter. Der skal etableres nye søer/vådområder både ude i marsken, syd for Højer by og i Tønder midtby, hvor indsatsen skal gå hånd i hånd med initiativerne i Midtbyplanen om Skibbroen.
- 5) Og så er der afsat penge til at styrke **organiseringen og den lokale forankring**. Den lokale involvering skal bære udviklingen. Derfor er området erhvervs-, turist- og lokalforeningers involvering helt afgørende. Der er et tæt samarbejde med bl.a. Højer Lokalforsamling, Rømø-Tønder Turistforening, Tønder Erhvervsråd og Dansk Kyst- og Naturturisme, Nationalpark Vadehavet og Schackenborg Fonden. Det lokale erhvervsliv og andre kræfter skal også være med til definere en række af de konkrete projekter, der skal i gang i løbet af de kommende fem år.

Hvorfor gør vi det?

Visionen er, at Tøndermarsken bliver et område, det er attraktivt at besøge, bo og arbejde i.

- **Tøndermarsken er unik:** Dens lige findes ikke andre steder i verden. Vi skal arbejde sammen for at bevare, beskytte og benytte dette uvurderlige kulturlandskab.
- **Tøndermarsken har potentiale for oplevelse:** Et landskab af vandløb, sluser og diger skabt af mennesker gennem århundreder; danske, tyske og frisiske bygningsperler og

lokale fødevarer kan give turister og besøgende en helt speciel oplevelse. Det er det lokale potentiale er afsæt for at skabe udvikling.

- **Tøndermarsken har brug for et løft:** Turister søger kvalitet. Det vil sige, at de udover naturoplevelser også har brug for at kunne spise godt og opleve en by (Højer) med liv. Det vil også øge livskvaliteten for områdets beboere. Turister i Tønder-området bruger i gennemsnit 454 kroner om dagen. Lands gennemsnittet er 598 kroner om dagen. Der er altså et potentiale for at give turister flere tilbud.
- **Tøndermarsken engagerer lokale kræfter:** Tønder Kommune og andre lokale kræfter har været den afgørende drivkraft. Der er et stort engagement, der kan og vil drive initiativet videre også udover den fem-årige periode.
- **Tøndermarsken er også påvirket af klimaændringer:** Klimaforandringerne har betydet, at havvandsstanden er forhøjet. Derfor er det ikke længere nok at bygge diger. For at undgå oversvømmelser, er det vigtigt at håndtere overfladevand i byerne og etablere reservoir-kapacitet langs Vidåen.
- **Tøndermarsken er et fælles ansvar:** Tøndermarsken er som en del af Vadehavet optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Vi kan ikke overlade det til Tønder alene at beskytte og udbrede kendskabet til et af verdens mest anerkendte naturområder.
- **Tøndermarsken er udfordret** – Tønder Kommune har gennem de seneste 10 år oplevet stor fraflytning og tab af arbejdspladser samt forfald af bygningskulturelle værdier.

Hvornår gør vi det?

Initiativet løber over fem år.

Nu er første skridt taget med bevilling af pengene. Det er sket på baggrund af en grundig forundersøgelse af potentialet. Da lokal involvering er en afgørende forudsætning, skal mange konkrete projekter udføres i samarbejde med lokale foreninger, erhvervsliv og turismeorganisationer. Derfor kan det være svært konkret at beskrive enkeltprojekter.

I efteråret planlægger vi et borgerarrangement, hvor vi indbyder til idéudvikling med borgere, foreninger, erhvervsliv og andre interesserede.

En del af forundersøgelsen er "Potentialeplan for Tøndermarsken", der er udarbejdet af konsulentfirmaet Dansk Bygningsarv. Den viser, at der er mange og gode muligheder for en positiv udvikling af området. Her er et udpluk af potentialeplanens anbefalinger og ideer. Da den lokale involvering er afgørende, er det vigtigt at understrege, at det er netop ideer og anbefalinger og ikke besluttede initiativer.

- Flere og bedre overnatningsmuligheder
- Opkvalificer og prioriter den unikke bygningsarv
- Fremhæv Højer for dens kunsthåndværk og bygningsarv
- Sats på sønderjyske fødevarertraditioner og
- Opkvalificering/udbygning af udstilling om Tøndermarsken
- Madmarked med lokale produkter
- Rundvisning hos lokale fødevarerproducenter

- Skab bedre adgangsforhold til naturoplevelser
- Tema-cykelture til værftsgårde
- Tosproget skiltning
- Markedsføring i Tyskland
- Guidede ture i marsken

Hvem er Tønder Kommunes samarbejdspartnere?

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal:

Fonden er blandt de største i Danmark og favner både meget omkostningstunge projekter og gode ideer, der kræver mindre støtte. Størrelsen af det samlede bevilgede beløb kan variere fra år til år. Mange store bevillinger er gået til hovedstadsområdet, men geografisk bredde er også et mål, og Fonden støtter projekter i hele Danmark samt i Sydslesvig, i Grønland og på Færøerne. Sit lange navn har Fonden efter skibsreder A.P. Møller og hans amerikanske hustru, Chastine Mc-Kinney Møller.

Realdania:

Realdania er en forening, der driver filantropisk virksomhed, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø – det vil sige byen, byggeriet og bygningsarven. Realdania arbejder blandt andet for, at Danmarks yderområder også i fremtiden er attraktive steder at bo, drive erhverv og være turist.

Fakta om Tøndermarsk Initiativet

Budget:

Samlet budget: 210,9 millioner kr.

Heraf kommer 111,3 millioner kr. fra Tønder kommune. Realdania har bevilget 65 millioner kr., og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal bidrager med 25 millioner kr. Fra andre fonde forventes yderligere 9,6 millioner kr.

Pengene skal bruges i perioden 2016-2021. Tilgangen er, at turisme og fødevarerområdet skal styrkes, så der skabes en varig effekt i området, og at der derefter ikke er behov for ekstern finansiering.

Hvad skal pengene bruges til?

- 1) **Fysisk opgradering af Højer.** Torvet i Højer er det naturlige afsæt for ture i Tøndermarsken. Det vil betyde, at de relevante servicefunktioner bliver placeret på Torvet. Desuden er der behov for, at byen får et fysisk løft – det gælder ikke mindst nogle af byens bevaringsværdige og fredede bygninger. Byen skal fremstå som et velbevaret, autentisk og levende lokalsamfund.
- 2) **Nye stier, ruter og skilte** skal forbedre besøgendes adgang til Tøndermarsken, beskytte naturen og give området gæster viden om området kultur-, natur- og fugleliv.
- 3) **Erhvervsudvikling:** Fokus på at styrke turismeerhvervet blandt andet ved at udvikle netværk, strategier og fælles branding og markedsføring på tværs af brancher. Formålet er at styrke turismen - herunder en række unikke egnesspecifikke produkter indenfor fødevarer.
- 4) **Klimatilpasning:** Klimaændringer og forhøjet vandstand betyder, at det ikke længere er nok at bygge diger langs Vidå. Derfor ønsker kommunen en samlet plan for klimatilpasning langs åen. Indsatsen skal samtidig styrke de rekreative og naturmæssige kvaliteter. Der skal etableres nye søer/vådområder både ude i marsken, syd for Højer by og i Tønder midtby, hvor indsatsen skal gå hånd i hånd med initiativerne i Midtbyplanen om Skibbroen.
- 5) Og så er der afsat penge til at styrke **organiseringen og den lokale forankring**. Den lokale involvering skal bære udviklingen. Derfor er området erhvervs-, turist- og lokalforeningers involvering helt afgørende. Der er et tæt samarbejde med bl.a. Højer Lokalforsamling, Rømø-Tønder Turistforening, Tønder Erhvervsråd og Dansk Kyst- og Naturturisme, Nationalpark Vadehavet og Schackenborg Fonden. Det lokale erhvervsliv og andre kræfter skal også være med til at definere en række af de konkrete projekter, der skal i gang i løbet af de kommende fem år.

Hvorfor gør vi det?

Visionen er, at Tøndermarsken bliver et område, det er attraktivt at besøge, bo og arbejde i.

- **Tøndermarsken er unik:** Dens lige findes ikke andre steder i verden. Vi skal arbejde sammen for at bevare, beskytte og benytte dette uvurderlige kulturlandskab.
- **Tøndermarsken har potentiale for oplevelse:** Et landskab af vandløb, sluser og diger skabt af mennesker gennem århundreder; danske, tyske og frisiske bygningsperler og

lokale fødevarer kan give turister og besøgende en helt speciel oplevelse. Det er det lokale potentiale er afsæt for at skabe udvikling.

- **Tøndermarsken har brug for et løft:** Turister søger kvalitet. Det vil sige, at de udover naturoplevelser også har brug for at kunne spise godt og opleve en by (Højer) med liv. Det vil også øge livskvaliteten for områdets beboere. Turister i Tønder-området bruger i gennemsnit 454 kroner om dagen. Lands gennemsnittet er 598 kroner om dagen. Der er altså et potentiale for at give turister flere tilbud.
- **Tøndermarsken engagerer lokale kræfter:** Tønder Kommune og andre lokale kræfter har været den afgørende drivkraft. Der er et stort engagement, der kan og vil drive initiativet videre også udover den fem-årige periode.
- **Tøndermarsken er også påvirket af klimaændringer:** Klimaforandringerne har betydet, at havvandsstanden er forhøjet. Derfor er det ikke længere nok at bygge diger. For at undgå oversvømmelser, er det vigtigt at håndtere overfladevand i byerne og etablere reservoir-kapacitet langs Vidåen.
- **Tøndermarsken er et fælles ansvar:** Tøndermarsken er som en del af Vadehavet optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Vi kan ikke overlade det til Tønder alene at beskytte og udbrede kendskabet til et af verdens mest anerkendte naturområder.
- **Tøndermarsken er udfordret** – Tønder Kommune har gennem de seneste 10 år oplevet stor fraflytning og tab af arbejdspladser samt forfald af bygningskulturelle værdier.

Hvornår gør vi det?

Initiativet løber over fem år.

Nu er første skridt taget med bevilling af pengene. Det er sket på baggrund af en grundig forundersøgelse af potentialet. Da lokal involvering er en afgørende forudsætning, skal mange konkrete projekter udføres i samarbejde med lokale foreninger, erhvervsliv og turismeorganisationer. Derfor kan det være svært konkret at beskrive enkeltprojekter.

I efteråret planlægger vi et borgerarrangement, hvor vi indbyder til idéudvikling med borgere, foreninger, erhvervsliv og andre interesserede.

En del af forundersøgelsen er "Potentialeplan for Tøndermarsken", der er udarbejdet af konsulentfirmaet Dansk Bygningsarv. Den viser, at der er mange og gode muligheder for en positiv udvikling af området. Her er et udpluk af potentialeplanens anbefalinger og ideer. Da den lokale involvering er afgørende, er det vigtigt at understrege, at det er netop ideer og anbefalinger og ikke besluttede initiativer.

- Flere og bedre overnatningsmuligheder
- Opkvalificer og prioriter den unikke bygningsarv
- Fremhæv Højer for dens kunsthåndværk og bygningsarv
- Sats på sønderjyske fødevarertraditioner og
- Opkvalificering/udbygning af udstilling om Tøndermarsken
- Madmarked med lokale produkter
- Rundvisning hos lokale fødevarerproducenter

- Skab bedre adgangsforhold til naturoplevelser
- Tema-cykelture til værftsgårde
- Tosproget skiltning
- Markedsføring i Tyskland
- Guidede ture i marsken

Hvem er Tønder Kommunes samarbejdspartnere?

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal:

Fonden er blandt de største i Danmark og favner både meget omkostningstunge projekter og gode ideer, der kræver mindre støtte. Størrelsen af det samlede bevilgede beløb kan variere fra år til år. Mange store bevillinger er gået til hovedstadsområdet, men geografisk bredde er også et mål, og Fonden støtter projekter i hele Danmark samt i Sydslesvig, i Grønland og på Færøerne. Sit lange navn har Fonden efter skibsreder A.P. Møller og hans amerikanske hustru, Chastine Mc-Kinney Møller.

Realdania:

Realdania er en forening, der driver filantropisk virksomhed, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø – det vil sige byen, byggeriet og bygningsarven. Realdania arbejder blandt andet for, at Danmarks yderområder også i fremtiden er attraktive steder at bo, drive erhverv og være turist.

Fakta om Tøndermarsk Initiativet

Budget:

Samlet budget: 210,9 millioner kr.

Heraf kommer 111,3 millioner kr. fra Tønder kommune. Realdania har bevilget 65 millioner kr., og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal bidrager med 25 millioner kr. Fra andre fonde forventes yderligere 9,6 millioner kr.

Pengene skal bruges i perioden 2016-2021. Tilgangen er, at turisme og fødevarerområdet skal styrkes, så der skabes en varig effekt i området, og at der derefter ikke er behov for ekstern finansiering.

Hvad skal pengene bruges til?

- 1) **Fysisk opgradering af Højer.** Torvet i Højer er det naturlige afsæt for ture i Tøndermarsken. Det vil betyde, at de relevante servicefunktioner bliver placeret på Torvet. Desuden er der behov for, at byen får et fysisk løft – det gælder ikke mindst nogle af byens bevaringsværdige og fredede bygninger. Byen skal fremstå som et velbevaret, autentisk og levende lokalsamfund.
- 2) **Nye stier, ruter og skilte** skal forbedre besøgendes adgang til Tøndermarsken, beskytte naturen og give området gæster viden om området kultur-, natur- og fugleliv.
- 3) **Erhvervsudvikling:** Fokus på at styrke turismeerhvervet blandt andet ved at udvikle netværk, strategier og fælles branding og markedsføring på tværs af brancher. Formålet er at styrke turismen - herunder en række unikke egenspecifikke produkter indenfor fødevarer.
- 4) **Klimatilpasning:** Klimaændringer og forhøjet vandstand betyder, at det ikke længere er nok at bygge diger langs Vidå. Derfor ønsker kommunen en samlet plan for klimatilpasning langs åen. Indsatsen skal samtidig styrke de rekreative og naturmæssige kvaliteter. Der skal etableres nye søer/vådområder både ude i marsken, syd for Højer by og i Tønder midtby, hvor indsatsen skal gå hånd i hånd med initiativerne i Midtbyplanen om Skibbroen.
- 5) Og så er der afsat penge til at styrke **organiseringen og den lokale forankring**. Den lokale involvering skal bære udviklingen. Derfor er området erhvervs-, turist- og lokalforeningers involvering helt afgørende. Der er et tæt samarbejde med bl.a. Højer Lokalforsamling, Rømø-Tønder Turistforening, Tønder Erhvervsråd og Dansk Kyst- og Naturturisme, Nationalpark Vadehavet og Schackenborg Fonden. Det lokale erhvervsliv og andre kræfter skal også være med til definere en række af de konkrete projekter, der skal i gang i løbet af de kommende fem år.

Hvorfor gør vi det?

Visionen er, at Tøndermarsken bliver et område, det er attraktivt at besøge, bo og arbejde i.

- **Tøndermarsken er unik:** Dens lige findes ikke andre steder i verden. Vi skal arbejde sammen for at bevare, beskytte og benytte dette uvurderlige kulturlandskab.
- **Tøndermarsken har potentiale for oplevelse:** Et landskab af vandløb, sluser og diger skabt af mennesker gennem århundreder; danske, tyske og frisiske bygningsperler og

lokale fødevarer kan give turister og besøgende en helt speciel oplevelse. Det er det lokale potentiale er afsæt for at skabe udvikling.

- **Tøndermarsken har brug for et løft:** Turister søger kvalitet. Det vil sige, at de udover naturoplevelser også har brug for at kunne spise godt og opleve en by (Højer) med liv. Det vil også øge livskvaliteten for områdets beboere. Turister i Tønder-området bruger i gennemsnit 454 kroner om dagen. Landsgennemsnittet er 598 kroner om dagen. Der er altså et potentiale for at give turister flere tilbud.
- **Tøndermarsken engagerer lokale kræfter:** Tønder Kommune og andre lokale kræfter har været den afgørende drivkraft. Der er et stort engagement, der kan og vil drive initiativet videre også udover den fem-årige periode.
- **Tøndermarsken er også påvirket af klimaændringer:** Klimaforandringerne har betydet, at havvandsstanden er forhøjet. Derfor er det ikke længere nok at bygge diger. For at undgå oversvømmelser, er det vigtigt at håndtere overfladevand i byerne og etablere reservoir-kapacitet langs Vidåen.
- **Tøndermarsken er et fælles ansvar:** Tøndermarsken er som en del af Vadehavet optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Vi kan ikke overlade det til Tønder alene at beskytte og udbrede kendskabet til et af verdens mest anerkendte naturområder.
- **Tøndermarsken er udfordret** – Tønder Kommune har gennem de seneste 10 år oplevet stor fraflytning og tab af arbejdspladser samt forfald af bygningskulturelle værdier.

Hvornår gør vi det?

Initiativet løber over fem år.

Nu er første skridt taget med bevilling af pengene. Det er sket på baggrund af en grundig forundersøgelse af potentialet. Da lokal involvering er en afgørende forudsætning, skal mange konkrete projekter udføres i samarbejde med lokale foreninger, erhvervsliv og turismeorganisationer. Derfor kan det være svært konkret at beskrive enkeltprojekter.

I efteråret planlægger vi et borgerarrangement, hvor vi indbyder til idéudvikling med borgere, foreninger, erhvervsliv og andre interesserede.

En del af forundersøgelsen er "Potentialeplan for Tøndermarsken", der er udarbejdet af konsulentfirmaet Dansk Bygningsarv. Den viser, at der er mange og gode muligheder for en positiv udvikling af området. Her er et udpluk af potentialeplanens anbefalinger og ideer. Da den lokale involvering er afgørende, er det vigtigt at understrege, at det er netop ideer og anbefalinger og ikke besluttede initiativer.

- Flere og bedre overnatningsmuligheder
- Opkvalificer og prioriter den unikke bygningsarv
- Fremhæv Højer for dens kunsthåndværk og bygningsarv
- Sats på sønderjyske fødevarertraditioner og
- Opkvalificering/udbygning af udstilling om Tøndermarsken
- Madmarked med lokale produkter
- Rundvisning hos lokale fødevarerproducenter

- Skab bedre adgangsforhold til naturoplevelser
- Tema-cykelture til værftsgårde
- Tosproget skiltning
- Markedsføring i Tyskland
- Guidede ture i marsken

Hvem er Tønder Kommunes samarbejdspartnere?

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal:

Fonden er blandt de største i Danmark og favner både meget omkostningstunge projekter og gode ideer, der kræver mindre støtte. Størrelsen af det samlede bevilgede beløb kan variere fra år til år. Mange store bevillinger er gået til hovedstadsområdet, men geografisk bredde er også et mål, og Fonden støtter projekter i hele Danmark samt i Sydslesvig, i Grønland og på Færøerne. Sit lange navn har Fonden efter skibsreder A.P. Møller og hans amerikanske hustru, Chastine Mc-Kinney Møller.

Realdania:

Realdania er en forening, der driver filantropisk virksomhed, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø – det vil sige byen, byggeriet og bygningsarven. Realdania arbejder blandt andet for, at Danmarks yderområder også i fremtiden er attraktive steder at bo, drive erhverv og være turist.

Fakta om Tøndermarsk Initiativet

Budget:

Samlet budget: 210,9 millioner kr.

Heraf kommer 111,3 millioner kr. fra Tønder kommune. Realdania har bevilget 65 millioner kr., og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal bidrager med 25 millioner kr. Fra andre fonde forventes yderligere 9,6 millioner kr.

Pengene skal bruges i perioden 2016-2021. Tilgangen er, at turisme og fødevarerområdet skal styrkes, så der skabes en varig effekt i området, og at der derefter ikke er behov for ekstern finansiering.

Hvad skal pengene bruges til?

- 1) **Fysisk opgradering af Højer.** Torvet i Højer er det naturlige afsæt for ture i Tøndermarsken. Det vil betyde, at de relevante servicefunktioner bliver placeret på Torvet. Desuden er der behov for, at byen får et fysisk løft – det gælder ikke mindst nogle af byens bevaringsværdige og fredede bygninger. Byen skal fremstå som et velbevaret, autentisk og levende lokalsamfund.
- 2) **Nye stier, ruter og skilte** skal forbedre besøgendes adgang til Tøndermarsken, beskytte naturen og give området gæster viden om området kultur-, natur- og fugleliv.
- 3) **Erhvervsudvikling:** Fokus på at styrke turismeerhvervet blandt andet ved at udvikle netværk, strategier og fælles branding og markedsføring på tværs af brancher. Formålet er at styrke turismen - herunder en række unikke egenspecifikke produkter indenfor fødevarer.
- 4) **Klimatilpasning:** Klimaændringer og forhøjet vandstand betyder, at det ikke længere er nok at bygge diger langs Vidå. Derfor ønsker kommunen en samlet plan for klimatilpasning langs åen. Indsatsen skal samtidig styrke de rekreative og naturmæssige kvaliteter. Der skal etableres nye søer/vådområder både ude i marsken, syd for Højer by og i Tønder midtby, hvor indsatsen skal gå hånd i hånd med initiativerne i Midtbyplanen om Skibbroen.
- 5) Og så er der afsat penge til at styrke **organiseringen og den lokale forankring**. Den lokale involvering skal bære udviklingen. Derfor er området erhvervs-, turist- og lokalforeningers involvering helt afgørende. Der er et tæt samarbejde med bl.a. Højer Lokalforsamling, Rømø-Tønder Turistforening, Tønder Erhvervsråd og Dansk Kyst- og Naturturisme, Nationalpark Vadehavet og Schackenborg Fonden. Det lokale erhvervsliv og andre kræfter skal også være med til definere en række af de konkrete projekter, der skal i gang i løbet af de kommende fem år.

Hvorfor gør vi det?

Visionen er, at Tøndermarsken bliver et område, det er attraktivt at besøge, bo og arbejde i.

- **Tøndermarsken er unik:** Dens lige findes ikke andre steder i verden. Vi skal arbejde sammen for at bevare, beskytte og benytte dette uvurderlige kulturlandskab.
- **Tøndermarsken har potentiale for oplevelse:** Et landskab af vandløb, sluser og diger skabt af mennesker gennem århundreder; danske, tyske og frisiske bygningsperler og

lokale fødevarer kan give turister og besøgende en helt speciel oplevelse. Det er det lokale potentiale er afsæt for at skabe udvikling.

- **Tøndermarsken har brug for et løft:** Turister søger kvalitet. Det vil sige, at de udover naturoplevelser også har brug for at kunne spise godt og opleve en by (Højer) med liv. Det vil også øge livskvaliteten for områdets beboere. Turister i Tønder-området bruger i gennemsnit 454 kroner om dagen. Lands gennemsnittet er 598 kroner om dagen. Der er altså et potentiale for at give turister flere tilbud.
- **Tøndermarsken engagerer lokale kræfter:** Tønder Kommune og andre lokale kræfter har været den afgørende drivkraft. Der er et stort engagement, der kan og vil drive initiativet videre også udover den fem-årige periode.
- **Tøndermarsken er også påvirket af klimaændringer:** Klimaforandringerne har betydet, at havvandsstanden er forhøjet. Derfor er det ikke længere nok at bygge diger. For at undgå oversvømmelser, er det vigtigt at håndtere overfladevand i byerne og etablere reservoir-kapacitet langs Vidåen.
- **Tøndermarsken er et fælles ansvar:** Tøndermarsken er som en del af Vadehavet optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Vi kan ikke overlade det til Tønder alene at beskytte og udbrede kendskabet til et af verdens mest anerkendte naturområder.
- **Tøndermarsken er udfordret** – Tønder Kommune har gennem de seneste 10 år oplevet stor fraflytning og tab af arbejdspladser samt forfald af bygningskulturelle værdier.

Hvornår gør vi det?

Initiativet løber over fem år.

Nu er første skridt taget med bevilling af pengene. Det er sket på baggrund af en grundig forundersøgelse af potentialet. Da lokal involvering er en afgørende forudsætning, skal mange konkrete projekter udføres i samarbejde med lokale foreninger, erhvervsliv og turismeorganisationer. Derfor kan det være svært konkret at beskrive enkeltprojekter.

I efteråret planlægger vi et borgerarrangement, hvor vi indbyder til idéudvikling med borgere, foreninger, erhvervsliv og andre interesserede.

En del af forundersøgelsen er "Potentialeplan for Tøndermarsken", der er udarbejdet af konsulentfirmaet Dansk Bygningsarv. Den viser, at der er mange og gode muligheder for en positiv udvikling af området. Her er et udpluk af potentialeplanens anbefalinger og ideer. Da den lokale involvering er afgørende, er det vigtigt at understrege, at det er netop ideer og anbefalinger og ikke besluttede initiativer.

- Flere og bedre overnatningsmuligheder
- Opkvalificer og prioriter den unikke bygningsarv
- Fremhæv Højer for dens kunsthåndværk og bygningsarv
- Sats på sønderjyske fødevarertraditioner og
- Opkvalificering/udbygning af udstilling om Tøndermarsken
- Madmarked med lokale produkter
- Rundvisning hos lokale fødevarerproducenter

- Skab bedre adgangsforhold til naturoplevelser
- Tema-cykelture til værftsgårde
- Tosproget skiltning
- Markedsføring i Tyskland
- Guidede ture i marsken

Hvem er Tønder Kommunes samarbejdspartnere?

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal:

Fonden er blandt de største i Danmark og favner både meget omkostningstunge projekter og gode ideer, der kræver mindre støtte. Størrelsen af det samlede bevilgede beløb kan variere fra år til år. Mange store bevillinger er gået til hovedstadsområdet, men geografisk bredde er også et mål, og Fonden støtter projekter i hele Danmark samt i Sydslesvig, i Grønland og på Færøerne. Sit lange navn har Fonden efter skibsreder A.P. Møller og hans amerikanske hustru, Chastine Mc-Kinney Møller.

Realdania:

Realdania er en forening, der driver filantropisk virksomhed, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø – det vil sige byen, byggeriet og bygningsarven. Realdania arbejder blandt andet for, at Danmarks yderområder også i fremtiden er attraktive steder at bo, drive erhverv og være turist.

Fakta om Tøndermarsk Initiativet

Budget:

Samlet budget: 210,9 millioner kr.

Heraf kommer 111,3 millioner kr. fra Tønder kommune. Realdania har bevilget 65 millioner kr., og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal bidrager med 25 millioner kr. Fra andre fonde forventes yderligere 9,6 millioner kr.

Pengene skal bruges i perioden 2016-2021. Tilgangen er, at turisme og fødevarerområdet skal styrkes, så der skabes en varig effekt i området, og at der derefter ikke er behov for ekstern finansiering.

Hvad skal pengene bruges til?

- 1) **Fysisk opgradering af Højer.** Torvet i Højer er det naturlige afsæt for ture i Tøndermarsken. Det vil betyde, at de relevante servicefunktioner bliver placeret på Torvet. Desuden er der behov for, at byen får et fysisk løft – det gælder ikke mindst nogle af byens bevaringsværdige og fredede bygninger. Byen skal fremstå som et velbevaret, autentisk og levende lokalsamfund.
- 2) **Nye stier, ruter og skilte** skal forbedre besøgendes adgang til Tøndermarsken, beskytte naturen og give området gæster viden om området kultur-, natur- og fugleliv.
- 3) **Erhvervsudvikling:** Fokus på at styrke turismeerhvervet blandt andet ved at udvikle netværk, strategier og fælles branding og markedsføring på tværs af brancher. Formålet er at styrke turismen - herunder en række unikke egenspecifikke produkter indenfor fødevarer.
- 4) **Klimatilpasning:** Klimaændringer og forhøjet vandstand betyder, at det ikke længere er nok at bygge diger langs Vidå. Derfor ønsker kommunen en samlet plan for klimatilpasning langs åen. Indsatsen skal samtidig styrke de rekreative og naturmæssige kvaliteter. Der skal etableres nye søer/vådområder både ude i marsken, syd for Højer by og i Tønder midtby, hvor indsatsen skal gå hånd i hånd med initiativerne i Midtbyplanen om Skibbroen.
- 5) Og så er der afsat penge til at styrke **organiseringen og den lokale forankring**. Den lokale involvering skal bære udviklingen. Derfor er området erhvervs-, turist- og lokalforeningers involvering helt afgørende. Der er et tæt samarbejde med bl.a. Højer Lokalforsamling, Rømø-Tønder Turistforening, Tønder Erhvervsråd og Dansk Kyst- og Naturturisme, Nationalpark Vadehavet og Schackenborg Fonden. Det lokale erhvervsliv og andre kræfter skal også være med til at definere en række af de konkrete projekter, der skal i gang i løbet af de kommende fem år.

Hvorfor gør vi det?

Visionen er, at Tøndermarsken bliver et område, det er attraktivt at besøge, bo og arbejde i.

- **Tøndermarsken er unik:** Dens lige findes ikke andre steder i verden. Vi skal arbejde sammen for at bevare, beskytte og benytte dette uvurderlige kulturlandskab.
- **Tøndermarsken har potentiale for oplevelse:** Et landskab af vandløb, sluser og diger skabt af mennesker gennem århundreder; danske, tyske og frisiske bygningsperler og

lokale fødevarer kan give turister og besøgende en helt speciel oplevelse. Det er det lokale potentiale er afsæt for at skabe udvikling.

- **Tøndermarsken har brug for et løft:** Turister søger kvalitet. Det vil sige, at de udover naturoplevelser også har brug for at kunne spise godt og opleve en by (Højer) med liv. Det vil også øge livskvaliteten for områdets beboere. Turister i Tønder-området bruger i gennemsnit 454 kroner om dagen. Lands gennemsnittet er 598 kroner om dagen. Der er altså et potentiale for at give turister flere tilbud.
- **Tøndermarsken engagerer lokale kræfter:** Tønder Kommune og andre lokale kræfter har været den afgørende drivkraft. Der er et stort engagement, der kan og vil drive initiativet videre også udover den fem-årige periode.
- **Tøndermarsken er også påvirket af klimaændringer:** Klimaforandringerne har betydet, at havvandsstanden er forhøjet. Derfor er det ikke længere nok at bygge diger. For at undgå oversvømmelser, er det vigtigt at håndtere overfladevand i byerne og etablere reservoir-kapacitet langs Vidåen.
- **Tøndermarsken er et fælles ansvar:** Tøndermarsken er som en del af Vadehavet optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Vi kan ikke overlade det til Tønder alene at beskytte og udbrede kendskabet til et af verdens mest anerkendte naturområder.
- **Tøndermarsken er udfordret** – Tønder Kommune har gennem de seneste 10 år oplevet stor fraflytning og tab af arbejdspladser samt forfald af bygningskulturelle værdier.

Hvornår gør vi det?

Initiativet løber over fem år.

Nu er første skridt taget med bevilling af pengene. Det er sket på baggrund af en grundig forundersøgelse af potentialet. Da lokal involvering er en afgørende forudsætning, skal mange konkrete projekter udføres i samarbejde med lokale foreninger, erhvervsliv og turismeorganisationer. Derfor kan det være svært konkret at beskrive enkeltprojekter.

I efteråret planlægger vi et borgerarrangement, hvor vi indbyder til idéudvikling med borgere, foreninger, erhvervsliv og andre interesserede.

En del af forundersøgelsen er "Potentialeplan for Tøndermarsken", der er udarbejdet af konsulentfirmaet Dansk Bygningsarv. Den viser, at der er mange og gode muligheder for en positiv udvikling af området. Her er et udpluk af potentialeplanens anbefalinger og ideer. Da den lokale involvering er afgørende, er det vigtigt at understrege, at det er netop ideer og anbefalinger og ikke besluttede initiativer.

- Flere og bedre overnatningsmuligheder
- Opkvalificer og prioriter den unikke bygningsarv
- Fremhæv Højer for dens kunsthåndværk og bygningsarv
- Sats på sønderjyske fødevarertraditioner og
- Opkvalificering/udbygning af udstilling om Tøndermarsken
- Madmarked med lokale produkter
- Rundvisning hos lokale fødevarerproducenter

- Skab bedre adgangsforhold til naturoplevelser
- Tema-cykelture til værftsgårde
- Tosproget skiltning
- Markedsføring i Tyskland
- Guidede ture i marsken

Hvem er Tønder Kommunes samarbejdspartnere?

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal:

Fonden er blandt de største i Danmark og favner både meget omkostningstunge projekter og gode ideer, der kræver mindre støtte. Størrelsen af det samlede bevilgede beløb kan variere fra år til år. Mange store bevillinger er gået til hovedstadsområdet, men geografisk bredde er også et mål, og Fonden støtter projekter i hele Danmark samt i Sydslesvig, i Grønland og på Færøerne. Sit lange navn har Fonden efter skibsreder A.P. Møller og hans amerikanske hustru, Chastine Mc-Kinney Møller.

Realdania:

Realdania er en forening, der driver filantropisk virksomhed, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø – det vil sige byen, byggeriet og bygningsarven. Realdania arbejder blandt andet for, at Danmarks yderområder også i fremtiden er attraktive steder at bo, drive erhverv og være turist.

Fakta om Tøndermarsk Initiativet

Budget:

Samlet budget: 210,9 millioner kr.

Heraf kommer 111,3 millioner kr. fra Tønder kommune. Realdania har bevilget 65 millioner kr., og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal bidrager med 25 millioner kr. Fra andre fonde forventes yderligere 9,6 millioner kr.

Pengene skal bruges i perioden 2016-2021. Tilgangen er, at turisme og fødevarerområdet skal styrkes, så der skabes en varig effekt i området, og at der derefter ikke er behov for ekstern finansiering.

Hvad skal pengene bruges til?

- 1) **Fysisk opgradering af Højer.** Torvet i Højer er det naturlige afsæt for ture i Tøndermarsken. Det vil betyde, at de relevante servicefunktioner bliver placeret på Torvet. Desuden er der behov for, at byen får et fysisk løft – det gælder ikke mindst nogle af byens bevaringsværdige og fredede bygninger. Byen skal fremstå som et velbevaret, autentisk og levende lokalsamfund.
- 2) **Nye stier, ruter og skilte** skal forbedre besøgendes adgang til Tøndermarsken, beskytte naturen og give området gæster viden om området kultur-, natur- og fugleliv.
- 3) **Erhvervsudvikling:** Fokus på at styrke turismeerhvervet blandt andet ved at udvikle netværk, strategier og fælles branding og markedsføring på tværs af brancher. Formålet er at styrke turismen - herunder en række unikke egenspecifikke produkter indenfor fødevarer.
- 4) **Klimatilpasning:** Klimaændringer og forhøjet vandstand betyder, at det ikke længere er nok at bygge diger langs Vidå. Derfor ønsker kommunen en samlet plan for klimatilpasning langs åen. Indsatsen skal samtidig styrke de rekreative og naturmæssige kvaliteter. Der skal etableres nye søer/vådområder både ude i marsken, syd for Højer by og i Tønder midtby, hvor indsatsen skal gå hånd i hånd med initiativerne i Midtbyplanen om Skibbroen.
- 5) Og så er der afsat penge til at styrke **organiseringen og den lokale forankring**. Den lokale involvering skal bære udviklingen. Derfor er området erhvervs-, turist- og lokalforeningers involvering helt afgørende. Der er et tæt samarbejde med bl.a. Højer Lokalforsamling, Rømø-Tønder Turistforening, Tønder Erhvervsråd og Dansk Kyst- og Naturturisme, Nationalpark Vadehavet og Schackenborg Fonden. Det lokale erhvervsliv og andre kræfter skal også være med til definere en række af de konkrete projekter, der skal i gang i løbet af de kommende fem år.

Hvorfor gør vi det?

Visionen er, at Tøndermarsken bliver et område, det er attraktivt at besøge, bo og arbejde i.

- **Tøndermarsken er unik:** Dens lige findes ikke andre steder i verden. Vi skal arbejde sammen for at bevare, beskytte og benytte dette uvurderlige kulturlandskab.
- **Tøndermarsken har potentiale for oplevelse:** Et landskab af vandløb, sluser og diger skabt af mennesker gennem århundreder; danske, tyske og frisiske bygningsperler og

lokale fødevarer kan give turister og besøgende en helt speciel oplevelse. Det er det lokale potentiale er afsæt for at skabe udvikling.

- **Tøndermarsken har brug for et løft:** Turister søger kvalitet. Det vil sige, at de udover naturoplevelser også har brug for at kunne spise godt og opleve en by (Højer) med liv. Det vil også øge livskvaliteten for områdets beboere. Turister i Tønder-området bruger i gennemsnit 454 kroner om dagen. Lands gennemsnittet er 598 kroner om dagen. Der er altså et potentiale for at give turister flere tilbud.
- **Tøndermarsken engagerer lokale kræfter:** Tønder Kommune og andre lokale kræfter har været den afgørende drivkraft. Der er et stort engagement, der kan og vil drive initiativet videre også udover den fem-årige periode.
- **Tøndermarsken er også påvirket af klimaændringer:** Klimaforandringerne har betydet, at havvandsstanden er forhøjet. Derfor er det ikke længere nok at bygge diger. For at undgå oversvømmelser, er det vigtigt at håndtere overfladevand i byerne og etablere reservoir-kapacitet langs Vidåen.
- **Tøndermarsken er et fælles ansvar:** Tøndermarsken er som en del af Vadehavet optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Vi kan ikke overlade det til Tønder alene at beskytte og udbrede kendskabet til et af verdens mest anerkendte naturområder.
- **Tøndermarsken er udfordret** – Tønder Kommune har gennem de seneste 10 år oplevet stor fraflytning og tab af arbejdspladser samt forfald af bygningskulturelle værdier.

Hvornår gør vi det?

Initiativet løber over fem år.

Nu er første skridt taget med bevilling af pengene. Det er sket på baggrund af en grundig forundersøgelse af potentialet. Da lokal involvering er en afgørende forudsætning, skal mange konkrete projekter udføres i samarbejde med lokale foreninger, erhvervsliv og turismeorganisationer. Derfor kan det være svært konkret at beskrive enkeltprojekter.

I efteråret planlægger vi et borgerarrangement, hvor vi indbyder til idéudvikling med borgere, foreninger, erhvervsliv og andre interesserede.

En del af forundersøgelsen er "Potentialeplan for Tøndermarsken", der er udarbejdet af konsulentfirmaet Dansk Bygningsarv. Den viser, at der er mange og gode muligheder for en positiv udvikling af området. Her er et udpluk af potentialeplanens anbefalinger og ideer. Da den lokale involvering er afgørende, er det vigtigt at understrege, at det er netop ideer og anbefalinger og ikke besluttede initiativer.

- Flere og bedre overnatningsmuligheder
- Opkvalificer og prioriter den unikke bygningsarv
- Fremhæv Højer for dens kunsthåndværk og bygningsarv
- Sats på sønderjyske fødevarertraditioner og
- Opkvalificering/udbygning af udstilling om Tøndermarsken
- Madmarked med lokale produkter
- Rundvisning hos lokale fødevarerproducenter

- Skab bedre adgangsforhold til naturoplevelser
- Tema-cykelture til værftsgårde
- Tosproget skiltning
- Markedsføring i Tyskland
- Guidede ture i marsken

Hvem er Tønder Kommunes samarbejdspartnere?

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal:

Fonden er blandt de største i Danmark og favner både meget omkostningstunge projekter og gode ideer, der kræver mindre støtte. Størrelsen af det samlede bevilgede beløb kan variere fra år til år. Mange store bevillinger er gået til hovedstadsområdet, men geografisk bredde er også et mål, og Fonden støtter projekter i hele Danmark samt i Sydslesvig, i Grønland og på Færøerne. Sit lange navn har Fonden efter skibsreder A.P. Møller og hans amerikanske hustru, Chastine Mc-Kinney Møller.

Realdania:

Realdania er en forening, der driver filantropisk virksomhed, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø – det vil sige byen, byggeriet og bygningsarven. Realdania arbejder blandt andet for, at Danmarks yderområder også i fremtiden er attraktive steder at bo, drive erhverv og være turist.